

بهرام چوبین

بعد از پیروزی تاریخی بهرام چوبین بالای هیپتالیتها و ترکها در سال 588، شهنشاه ساسانی خورمزاد IV و لایات بلخ و کل خراسان را بشکل تحفه به وی سپرد. (30،31)

اما بعد از قتل چول خاقان، پسرش ایل تیگین خود را در قلعه بایکند جابجا و در انجا به استحکامات پرداخت. (32،33،34)

بهرام چوبین قلعه را به محاصره کشیده او را مجبور به تسلیمی نمود که بالاثر ان موفق به دریافت غنایم هنگفت جنگی گردید. وی در حالیکه اینهمه غنایم را تصاحب نموده بود صرف قسمت ناچیز انرا به خورمزاد IV شهنشاه ساسانی فرستاد و قسمت اعظم انرا به خود اختصاص داد (تصاحب نمود) که این مسله موجب خشم و غضب شاه ساسانی گردیده منجر به سبکدوشی وی ازین پست گردید.

[Macoudi, t. 2, p. 213 – 214; ad-Dinawari, p. 84 – 85.].

درمنبع دیگری گفته شده است که، بهرام چوبین بعد از حصول پیروزی بالای ترکها، به مرز های قفقاز جهت پیشبرد جنگ با بیزانتیه فرستاده شد. وی درین جنگ متحمل تلفات و شکست فاحش گردیده، نتیجتا از وظیفه محوله سبکدوش گردید. (35)

اما، چوبین از اوامر خرمزاد IV سر باز زده، در سال 590 در شهر بلخ در تبنانی با ترکها دست به قیام زد. همزمان با ان، رهبری و انسجام دسته های داوطلب ترک را به عهده گرفت و با قوا عظیم و متحد در حالیکه حمایت و پشتیبانی مردم را نیز باخود داشت بصوب Ktesifon (Ctesiphon) کتیسیفون پایتخت ساسانی به حرکت افتاد. (36)

[Симокатта, с. 77 – 80] [Harmatta, Litvinsky 1996: 368 – 369]. [Гусейнов 1960: 35].

همزمان با ان، عیان محلی بدون آگاهی و اطلاع خورمزاد IV او را از وظیفه عزل و

به جایش پسرش خسرو II پرویز را منحیت زمامدار به تخت جلوس دادند. بهرام چوبین در سال 590 با قشون تحت امرش وارد کتیسفون گردیده، خود را منحیت شهنشاه اعلان نمود. در حالیکه قبل ازین، مراسم تاج پوشی خود را بشکل رسمی درحوالی ترمز انجام داده بود. او- ساسانیان را غاصبان اصلی حاکمیت اعلام نمود؛ زیرا؛ او در واقع، حاکمیت را دقیقاً مال پارتیهای اشکانی و خود را وارث حقیقی و قانونی حاکمیت اعلام داشت. خسرو II در اثر اختلافات بمیان آمده پایتخت را ترک و بصوب بیزانتیه حضور امپراطور ماوریکی شتافت.

[Shahbazi, 1989, p. 521].

بهرام چوبین با تصاحب حاکمیت بمدت یکسال به فرمانروائی ادامه داد ودرین مدت موفق گردید تا سکه مصوری (سکه حاوی تصویراش) بنام خود ضرب زند(37). در سال 591 قوای متحد مخالف چوبین متشکل از قوای ارمنها، گرجیها، نیروهای مربوط به بیزانتیه و هکذا سربازان وفادار به خسرو II پرویز بصورت متحدانه ضربه خوردکننده ای را در نزدیکی دریای بلیارات ارمنستان به قوای بهرام چوبین واردآورد، در نتیجه تعداد کثیری از سربازان ترک تبار عیسوی مذهب (انانیکه علامت صلیب با خود داشتند) بهرام چوبین به اسارت در آمد. عاقبتا بهرام چوبین مجبور به عقب نشینی گردیده بعدا بسوی شرق به فرغانه دست به فرار نهاد. وی با ورود به فرغانه با پرمودا(ایل تگین) خاقان ترک مناسبات دوستی برقرار نموده بعد از مدتی بحیث مشاورش تعیین گردید. بعد از اندکی، رشته های دوستی بمیان آمده به قرابت گرائید و با دخترخاقان ازدواج نمود.(38,39)

اما بهرام چوبین بعد از مدتی توسط یک تن از اجیران اعزامی خسرو II پرویز بقتل رسید

[Симокамта, с. 131]. [Гумилев 1960: 229 – 230], [Mustawfī-i Qazwīnī: 121], [Chavannes: 242 – 245; Гумилев 1967: 131 – 132; Усанова 1995: 29].

اظهاراتی وجود دارد مبنی بر اینکه هدف از بحث و بررسی این مطلب نه خاقانات عالی ترک، بلکه هیپتالیتهای بلخ دارندگان القاب باختری šawa، (شاه، پادشاه) و پسران اش که دارای القاب(parmowk) pariowk بودند مورد دلچسپی تاریخ

بوده است؛ یعنی نوادگان انهائیکه مالک آتشکده نوبهار برمکی ها بودند. (40)
 از جانبی بعد از شکست ترکها و هیپتالیتهها، ساسانیان در سال 590 به تسخیر
 قسمت اعظم سرزمینهای تخارستان موفق گردیدند. بنا بهرام چوبین درچنین
 وضعیت بمیان آمده بمنظور محافظت ازآزار و اذیت احتمالی ممکن است در محدوده
 همین جغرافیا پنهان و یاهم بسمت شمال فرار نموده باشد. یعنی ممکن است نزد
 "چینا خاقان" پرمودا(ایل تگین) که از جمله اقارب خرمزاد IV ترک زاده شهنشاه
 ساسانی محسوب میگردد پناه آورده باشد. زیرا؛ پدرش شیر کشور(ساوا شاه)
 نواسه دختری ایستمی کاگان(خاقان) بود، ملکه ای که خسرو 1 انوشیروان
 شهنشاه ساسانی با وی ازدواج نمود. (41)

[Bel'amī II: 248, 265; Firdousī VI: 656 – 657; Фирдоуси 1952: 291 – 294],

از جانبی میتوان اذعان داشت که مناسبات خویشاوندی جدیدا ایجاد شده بهرام
 چوبین در ساحه فرغانه، جائیکه نوادگان اش جدیدا بدانجا وارد و خودرا از جمله
 " افراد نجبا، دارندگان خون پاک " شمرده، دعوای حاکمیت عالی ساسانیان ایران
 بودند محدود میگردد. (42)

[Камалиддинов 1996: 116 – 117]

علاوه باید نمودکه، بعضی از معلوماتهای مربوط به سکه شناسی تکمیل کننده
 موضوع فوق بوده است. مثلا موجودیت دراهمی (درهمهای) با مخفف
 SML (سمرقند) که در سال دوم حکمرانی خرمزاد IV ترک زاده یعنی طی سال
 های (581-580) وطی سال سوم الی پنجم فرمانروائی خسرو II پرویز یعنی
 طی سالهای (592-594) ضرب زده شده است دال بر این امر است.
 درهم های ضرب زده شده توسط خرمزاد IV نشاندهنده ششمین سال
 فرمانروائی شهنشاه یعنی سالهای 584-585 است که دقیقا با انعکاس نام
 مشخص وادی چاچ(Čač) ضرب زده شده بود.
 فقط در زمان فرمانروائی خرمزاد IV (یعنی سالهای 581، 584، 586 و 588) بود که
 دراهم شهنشاهی در مراکز ضرب سکه(ضراب خانه) شهرخلم ضرب زده شد.

[Колесников 2005: 114].

این معلومات بما امکان میدهد تا بدانیم که، حملات نظامی بهرام چوبین علیه ترکها بمراتب وسیعتر و گسترده تر از آنچه بوده است که قبلا در باره ان گفته شده است، یعنی وی نه تنها ساحات بلخ و بخارا، بلکه قلمرو متعدد دیگر خاقانات از قبیل سمرقند و چاچ رانیز به تصرف در آورده بود. لذا میتوان گفت که شیوه حیات و فعالیت بهرام چوبین در منابع مربوط به بیزانثیه، ارمنی، پهلوی، عربی، اسلامی و سائر منابع بدین طرز منعکس گردیده است.

گفته میشود که نام بهرام چوبین- "چوبین" و یا "چوبینه" که در زبان فارسی بمعنی "زاغ" ترجمه گردیده است، در حقیقت نام مستعار بهرام چوبین در دربار آنزمان شهنشاه خرزاد IV ترک زاده بوده است. (43، 44)

[Wolf 1953: 301] [Firdousī VI: 654 – 655].

در تفاسیر جغرافیائی نیمه دوم قرن هشتم که بزبان عربی ترجمه گردیده است از قبیل ای بنام " گر- رگه- پور" که در همسایگی قبیله " یان- تی" (کوشانیها) و " هی- بدل" که در میان خلق ها و قبایل ترکی آنزمان آسیای میانه میزیستند نامبرده شده است.

[Гумилев 1967: 162; Абдурашул ўгли 1997: 72].

با ملاحظه مطالب فوق میتوان اذعان داشت که، باشندگان تخارستان که در محدوده غربی خاقانات ترک میزیستند مقصد مطالعات بوده است. عقایدی وجود دارد که اتنونیم قبیله "گر- رگه- پور" ترکیبی از دو کلمه ترکی "گر- رگه" یعنی (زاغ) و کلمه پور در زبان فارسی به مفهوم (پسر) و در کل بمنظور ردیابی کلمه فارسی (زاغ) استعمال شده است. یعنی ترکها بقایای بهرام چوبین را در محدوده بلخ به این نام مسمی نموده بودند. (45، 46)

[Гумилев 1967: 162].

در منابع قدیم در کنار البانها، و مسکونین سواحل خزر از باشندگان قسمت های شرقی قفقاز بنام (گرگرها) تذکار بعمل آمده است. هکذا در محدوده آذربایجان کنونی نام آبی کر- کر و محدوده جغرافیائی حر- حر نیز کماکان حفظ گردیده است.

[Алиев 1974: 178].

در یکی از اسناد سغدی بدست آمده از کوه موگ (آغاز قرن هشتم میلادی) از زمامدار ترک تباری به اسم چوبین - چوریلگه (تعلیمات مربوط به و.آ. لیوشیسه) حکایه گردیده است، زمامداری که مدت 15 سال در شهر پنچ (پنجی کنت) و ساحه کوهی کشت (بخت) فرمان رانده است.

[Смирнова 1963: 11].

این سند نشانگر پخش گسترده نام بهرام چوبین در آسیای میانه در قرون وسطی است. اما کلمه "زاغ" همان شخصیت مرکزی افسانه های خلق های سایبیریا و سرخ پوستان امریکای شمالی است که بمثابه قدما (اجداد) وقهرمان کلتوری شامان یا شامانها تبلور یافته است.

[Мелитинский 1991: 245].

در میان ترکان قدیم، زاغ سمبول آفتاب در حال طلوع بود که خدا عالی "تنگری" را در وجود آسمان نیلگون صبحگاهی تمثیل مینمود. چنانچه تصویر زاغ سرخ در شکل عقاب بال گشاده (عقاب با بال های باز) در کلاه و یاهم تاج، کیول تیگین حکمدار ترکان قدیم جابجا گردیده بود

[Зуев 2002: 24, 226].

در داستانهای قیرغیزی ملاقاتها و صحبت های تمثالی قره قوش ها (پرندهگان سیاه رنگ شبیهه زاغها) که بکمک انسانها می شتابد تصویر گردیده است. اما، در داستانهای حماسی ایران این پرنده نام سیمرغ بخود گرفته است که در قرون وسطائی در بین ترکان قدیم قره قوش نام مشهور و معروفی بود. سکه های قره خانیان نیز حاوی تصاویری از کبوتر، خروس، مرغ و جوجه، و مرغ و گل بوده است.

[Короглы 1983: 53]. [Ибн ал-Асир XI: 169]. [Кочнев 1993: 14].

در منابع چینائی گفته شده است که، تیره تباری ترک تبارانیکه به زبان ترکی تکلم مینمودند همانا زاغ بوده است. مثلا منبع مذکور از قبیله اوشی یا اوسونی که خود را از جمله هونها میپنداشتند من حیث مثال یادآوری نموده است.

[Зуев 1960: 11 – 13].

در هنر مردمان آسیای میانه تمثال پرندگان شکاری از قبیل عقاب، جغد، باشه و غیره که بشکل طلائی و یاهم برنج تجسم یافته و باتصاویر افتاب سمبولیک گردیده است بشکل گسترده دیده میشود.

[*Воробьева 1988: 41 – 42*].

مثلا تمثال عقاب با افسانه های شامانی مردمان سایبیریای ارتباط ناگسستنی یافته است. بر مبنی افسانه های مذکور گفته میشود که ارواح خوب آسمانی (ارواح نیکوخو) عقاب (عقاب دوسر) را بمنظور کمک به انسانها بزمین فرستاد. بعدا گفته شده است: عقاب با فرود بر زمین با زن خفته ای در زیر درخت ارتباط قایم نمود. در نتیجه همین روابط اولین شامان دنیا آمد. هکذا علاوه گردیده است که در آغاز، روح ابتدائی انسانها زاده شد که در ان عقاب بمتابه پرنده آفتاب تجسم یافت. لازم به یادآوریست که موضوع عقاب و کوچی در هنر کوشان موضوع معروفی بوده است. به همین ترتیب عقاب در افسانه های کوشانیان نیز با همان پانتئون، اما به اشکال و شیوه متفاوتی ارتباط داشت.

[*Мустанмиди 1972: 81, 83*].

در قرون وسطی در میان ترکان آسیای میانه نامگذاری نامهای مرتبط با پرندگان از قبیل آق قوش (پرنده سفید)، قاره قوش (پرنده سیاه)، اله قوش (پرنده ابلق یا پرنده رنگارنگ)، بازقوش (پرنده خاکستری)، تون قوش (پرنده شب، یا پرنده شبانگهی)، لاجین، سونکور (عقاب کله سفید)، سونکورچه (عقاب کله سفید کوچک)، آق سونکور (عقاب سفید)، قاره سونکور، توگن و غیره معمول بود.

[*Таржумон: 60 – 62*].

بالعکس در افسانه های مردمان شرق نزدیک، شمال افریقا، اروپا و هند کلاغ یا زاغ منحیث پرسوناژ شیطانی و مظهر ناخوشی و بدبختی شمرده شده است.

[*Мелитинский 1991: 245*].

اما، در میان ساسانیان ایران زمین کلاغ منحیث مظهر موجودیت دشمنان بیرونی (بیرونمرزی) دانسته شده است. (47) علاوه باید نمود که نام مرتبط به کلاغ یا زاغ

به شخصیت‌هایی مانند بهرام چوبین، آنهم در میان اقشاری از مردم که، دران به پرنده مذکور به دید مثبت و قهرمان گونه مینگریستند داده میشود. (48)، (49) بعد از ترمیم و تعمیر شهر بلخ توسط اسد ابن عبدالله در سال 107 هجری مطابق به 726-725 م، باشندگان شهر که اکثریت شان را هیپتالیته‌ها و ترک‌ها تشکیل میداد او را بنام الزاغ (کلاغ) ملقب نمودند. در حالیکه میتوان تصاویر زاغ رادر کتیبه هاو مهر های ساسانیان به وفرت مشاهده نمود

[*al-Idrīsī IV: 483; Gibb 1923: 8 – 9*], [*История халифов: 2106*].

[*Frye 1971: pl. 46, fig. 139; pl. 47, fig. 143*],

[*Frye 1971: pl. 39, fig. 77, 78, 78a; pl. 47, fig. 79, 81; pl. 52, fig. 198, 199*],

بنا میتوان چنین تعبیر نمود که لقب بهرام چوبین در حقیقت، انعکاس دهنده تعلقیت تباری او به قبیله قارغه (زاغ) بوده است. معلوماتی وجود دارد مبنی بر اینکه، چوبین ابن میلاد نام یکی از قدما بهرام چوبین بوده است. قابل یاد اوریست که این شخص متعلق به تیره انوش بوده وبا لقب ار رام ar-Ram شهرت داشت. (50)

[*Macoudī II: 213*].

به همین طرز نام "چوبین" میتواند نام تباری بهرام چوبین ورمز ردیابی کلمه ترکی "قارغه" در زبان فارسی باشد. این که چوبین ابن میلاد در تسلسل شجره وی بهرام چوبین در مقام 19 (19 مین پشت، 19 مین نسل) آن قرار دارد قابل توجه میباشد، اما این مطلب در سائر منابع بنام کارکین Kargin یا کارگین ابن میلاد و یا گارگین ابن میلاد قید گردیده است.

[*Усанова 1995: 27*] [*Гардизи: 62*] [*Mustawfī-i Qazwīnī I: 94, 120*].

در شهنامه فردوسی گارگین پسر میلاد از جمله شوالیه ها و سرکردگان نظامی کیکاوس شاه و منحیث چهره جنگجو، شجاع، جنگ آزموده، ناترس و باغرور ترسیم گردیده است. همزمان بان از خیانت اش مبنی بر واگذاری همراکش به افراسیاب نیز تذکار بعمل آورده است.

[*Фирдоуси I: 353, 355, 390, 399, 403, 413, 419, 442, 448, 450*],

[*Фирдоуси III: 29, 82, 114, 117, 198, 214, 360, 436*], [*Бертельс 1960: 225 – 226*].

میلاد در زمان یورش شاه کیکاوس از بلخ به مازندران از جمله زمامداران ایران و یکی از جنگ اوران نامی بود. در میان اجداد افسانوی خاقانات ترکی در سلسله تبار شناسی افراسیاب، از قرقین پسر یافس. *Yafas* ابن نوح نامبرده شده است.

[*Фирдоуси I: 360; III: 114, 117, 404*].

[*ал-Карши: 101*].

دربارشناسی دیگری که عینابه بررسی سلسله تباری افراسیاب پرداخته است به عوض نام قرقین، نام ترک منحیث پسر یافس *Yafas* ابن نوح گفته شده است. در عین حال، در میان قبایل کوچی ترکمنی- اوغوزی قرون وسطائی، از قبیله ای (ائل) بنام قرقین یادآوری شده است.

قرقین (*Qarqin*) نام افسانوی یکی از قدما ترکان اوغوزی بود که برمبنی تبار شناسی چهارمین پسر یولدوزخان و سومین پسر اوغوز خان شمرده میشود.

[*ал-Карши: 63*]. [*Кононов 1958: 68, 72*].

[*Рашид ад-дин 1946 I: (1): 88 – 89; Рашид ад-дин 1987: 65 – 66*],

برمبنی افسانه های موجود، قرقین بمعنی "ارضاء کننده گرسنگی مردم" و یا "مهمان نواز" استعمال شده است، در حالیکه انگون، همان پرنده مقدس یعنی شاهین ویا عقاب آبی بود. (51)(52)

در قاموس ایضاحی زبان فارسی نام چوبین یا (چوبینک) بمعنی "پرنده آبی، مرغ آبی" و یا هم "مرغ دریائی" تعریف شده است.

[*Ризо 1955: 150*].

بنظر میرسد که تشابهت های اسماء (قرقین و چوبین) تصادفی نبوده است، لذا محتمل است که اسم دومی یعنی چوبین کودرمرزی اسم اولی بوده باشد. زیرا؛ تجسم روحی انرا میتوان با تمثال بورکوت (شاهین) مقایسه کرد؛ جائیکه ویژگی های خدایان شامانی و زمینداری قدیم در او تنیده است.

طبق برداشتهای افسانوی ترکان قدیم بورکوت یا شاهین "مالک" بارانها شمرده میشود. چنانچه تصور میگردید که بورکوت بابا ابرهارا بحرکت در می آورد تا رعدورقیکه منجر به باریدن باران گردد بوجود آید. در عین حال لک لک ها نیز میتوانند مانند پرنده هائیکه با آب و باران مرتبط بوده و منحیث ارواح قبایل ترکی پنداشته میشوند، محسوب شوند. لذا در عنعنات روزمره و ادبیات شفاهی کلمه "چوبین" به مفهوم "لک-لک" نیزاستعمال گردیده است.

[*Мифы I: 195*]. [*Брэм 1992 II: 205*].

[*ПРС I: 480*].

دربین ترکمن ها حتی تاچندی قبل عنعنه ای وجود داشت، مبنی بر اینکه هنگام خشکسالی (در سالهای خشکسالی) بزغاله ای را به نام "پیرباران" یعنی بورکوت آت، یا "مالک باران" بابه کورکوت ذبح مینمودند. (53).

(داشتن "پیر" و اعتقاد به "پیرها" یک عنعنه خرافاتی است که دربین تعدادی از قبایل رواج داشته و اکنون نیز درمیان اکثریت قبایل مردم جهان وجود دارد. برمینی عنعنه مذکور مردم به پیرها اعتقاد داشته سالانه یک مقدار مواد و پول نقد را طور حق الپیر به انها اختصاص میدهند. درباره این مسله میتوان توضیحات بیشتری داد اما نسبت طولانی بودن مطلب و خارج بحث بودن ان از توضیحات اضافی صرف نظر میگردد. سولمس)

هکذا نام تبار و یا قبیله ترکی بنام قارغه در توپونومی (نام جای شناسی) تاریخی وکنونی آسیای میانه حفظ گردیده است. مثلا در قرون وسطائی در محدوده خراسان از محله ای بنام "قارغه لی ایلک" نامبرده شده است.

[*Кононов 1958: 77*].

در میان تبارهای ترکی که در ترکیب اوزبیکها، قره قلیاها، قیرعیزها، باشقیرها و غیره مردمان ترکتبار وجود دارد از تباری به اسم کارگین نامبرده شده است. اما این نام در آثار محققین دیگری بنامهای کارگر، کارگه یا قارغه گفته شده است.

[*Султанов 1977: 167*], [*Алиев 1975: 178*],

[*Кармышева 1976: 97, 213, 216*]

افزون بر آن، نام مذکور در وادی فرغانه، خوارزم، وادی زرافشان و قشقه دریای، به همین ترتیب در جمهوری آذربایجان، ناحیه والگا(روسیه) سایبیریا جنوبی، مغولستان و غیره مناطق ترک نشین معمول است.(54)

[Kapamaev 2003: 99 – 100].

از توضیحات فوق برمی آید که اجداد بهرام چوبین با یکی از قبایل ترکی آسیای میانه مناسبات تباری داشته است که انگون این همه همانا – پرنده ای بنام قارغه، عقاب آبی و یا هم لک- لک بوده است.(55)

پاورقیها

30. در نتیجه جنگ مذکور کاگان ترک(خاقان ترک) نیروی دست داشته اش را بکلی از دست داد و قلمرو اش به دو کاگانات(خاقانات) شرقی و غربی منقسم گردید.

[Harmatta, Litvinsky 1996: 368 – 369].

31. حسب معلومات منابع پهلوی، سپانندیات پسر ویشستاپ پایتخت درخشان نوازک Navazak رادر محدوده بلخ بنا نهاد و آتش جادوئی Vahram وهرام با فروخت.

[Markwart 1931: 10].

32. جول خاقان-این خاقان بانام ایل ارسلان پسر تردو کاگان(خاقان)شاخه میشود. موصوف طی سالهای 576-587منحیث خاقان ترکان غربی و طی سالهای 587-603 منحیث خاقان ترکان شرقی حکمرانی داشت. وی از لحاظ وابستگی فامیلی نواسه ایستمی کاگان بود.(زمان حکمرانی ایستمی خاقان طی سالهای 562-576م). لازم به یاد اور نیست که خاقان مذکور در نوشته های نرشخی بنام شیر کشور، در منابع چینائی بنام- یانگ سو دیلی(تیگین)، در منابع عربی بنام شبه یا شائبه و در منابع فارسی بنام ساوا شاه یا ساوخ آمده است.

[Frye 1954: 108, n. 28], [Ibn Khordadbeh: 40], [Гумилев 1967: 115, 132].

33. یل تگین یا ایل تیگین.

این شخص در منابع چینی بنام نیلی و در منابع فارسی بنام پرمودا یا نرمود نامیده شده است. لازم به یاد آوریم که اعمار تاسیسات معبدبودائی کشمیر ونفوذ بودیزم(دین بودائی) به بخارا به او ارتباط داده میشود. اما، نام پرمودا رمز رد یابی نام ترکی Sava Buyuruka ساوا بویوروکه بوده میتواند.

[Togan 1981: 72]. [Ставиский 1960: 115]. [Гумилев 1967: 132].

34. بنا به گفته فردوسی این قلعه بنام آوازه نامیده شده است.

[Фирдоуси 1952: 68].

35. معلومات درباره این جنگ بهرام چوبین علیه بیزانتیستها، فقط در منابع مربوط به بیزانته، و در منابع پهلوی که فردوسی ازان استفاده برده است ارائه شده است. در حالیکه سائر مورخین عرب و فارسی زبان قرون وسطی در باره شکست بهرام چوبین توسط قوای بیزانته معلوماتی در دست نمیدهد. بنا احتمال دارد که درینجا مقصد بیزانتیستها مانا پیشبرد فعالیتهای نظامی فارسها علیه خزرها در قفقاز بوده باشد که دقیقا توسط بیزانتیست ها پشتیبانی گردیده بود. اما نکته قابل توجه اینست که در جنگ مذکور بهرام چوبین نه، بلکه سپهسالارمشابه النام بنام بهرام پسر سیاوش اشتراک داشت و جنگ را رهبری میکرد زیرا؛ بهرام چوبین در آن هنگام در محدوده خراسان در جنگ علیه ترکهامصروف بود.

[Дьяконов 1961: 315, 413, прим. 195]. [Пигулевская 1946: 81],

[ad- Dinawarī: 86; Ibnu'l-Balkhī: 102; Гумилев 1960: 228 – 229].

36. در اردوی بهرام چوبین سربازان ترک به حد کافی وجود داشت. منابع تاکید میدارند که بهرام چوبین را "تعداد کثیری از فرزندان شجاع و مترس مردمان شرق همراهی مینمود. اما، خسرو II پرویز شخصا به تعداد سه تن از شوالیه های ترک راکه مصروف خدمت در اردوی چوبین بود بقتل رسانید". از جانبی در میان اسرا نیز به اندازه کافی افراد ترک تبار وجود داشت که خسرو II انها را بمثابه "تحایف جنگی"

به ماوریکو امپراطور بیزانیه بخشید.

[Гумилев 1960: 237 – 239]. [Симокатта: 130 – 131]. [ал-Джахиз: 62].

37. درهم ها و دینارهای مشهوری که حاوی تصویر او و کتیبه (نوشته) Varhran بود.

[Göbl 1971: 80; pl. 12, No. 203 – 204; Nöldeke 1879: 282].

38. برمبنی معلومات الدیناوری، خاقان ترک با وی رویه خیلی دوستانه و احترام آمیزی داشت، روی همین منظور به او قصر و به افرادش شهری بنا نمود. هنگامیکه بهرام چوبین در یک برخورد تصادفی برادر خاقان را بقتل رسانید (برادریکه با خاقان روابط حسنه نداشت) خاقان در پاداش او را بمقام بالاتری ارتقا داد.

[ad-Dīnawarī: 98 – 102].

39. در یکی از روزها، هنگامیکه دختر خاقان مصروف سیر و سیاحت در خارج از قصر قرارداداشت مورد حمله حیوان درنده ای قرارگرفت، اما در اثر رشادت و فداکاری او حیوان وحشی بقتل رسانیده شد و دختر خاقان نجات یافت. خاقان بمنظور ارج گذاری ازین اقدام جسورانه او، دخترش را به نکاح او در آورد و مال و ملک اش رانیز به او هدیه داد.

[Macoudī II: 223 – 224; Фурдоусу 1952: 302; Mustawfī-i Qazwīnī: 120 – 121].

40. کلمه pariowk (parmowk) در منابع ارمنی بشکل barmuka برموجه آمده است، در حالیکه در منابع عربی بشکل برمودا barmuda تغیر شکل یافته است. لازم به تذکر است که این کلمه ازلقاب پهلوی Pramukha پراموخه گرفته شده است.

[Harmatta, Litvinsky 1996: 371; Frye 1956: 122].

41. طبق اظهارات فردوسی اگر، ساوا شاه او را تحت حمایت اش قرارنمیداد بهرام چوبین مصمم بود تا به جنوب به صوب هندوستان حرکت نماید.

[Фурдоусу 1952: 295].

42. لازم به یاد اوربست که سلطانهای قرون وسطائی شیروان، خودرا از جمله نوادگان چوبین می پنداشتند.

[Навоий: 204].

43. نام متذکره در منابع موجود به اشکال گوناگون از قبیل: چوبین، چاپین، چوپین، جوبین، شوپین و غیره استعمال شده است. اما، در بعضی از منابع نوین به شکل "چوبه" نیزاستعمال گردیده است.

[Азимов 1999: 26, 158, 160].

44. در قاموس نوین زبان فارسی کلمه چوبین بمعنی "چوبی" و کلمه (چوبینه) بمعنی لک-لک ترجمه گردیده است. اما در زبان فارسی عوض کلمه "قارغه" کلمه کولاغ یا زاغن مروج هست.

[ПРС I: 480]; [РПС: 91].

45. کلمه قارغه در اصطلاحات ترکی قدیم بمعنی "زاغ" ودر زبان ترکی مدرن شیوه معاصران یعنی کورگان "زاغ" گفته شده است.

[ДТС: 426]. [РТС: 103].

46. برمبنی معلومات موجود، کلمه پور دارای منشاء فرغانی(فرغانه ای) بوده است، جائیکه امپراطور چین منحیث "پسر آسمان" باغپور و یا هم فغفور نامیده میشد.

[Бартольд 1963б: 215].

47. در یکی از افسانه ها گفته شده است که، یکی از پیشوایان قبایل عرب نزد خسرو 1 انوشیروان مراجعه واز "غصب و یا اشغال زمینهایش توسط زاغ ها" شکایت کرد.

انوشیروان 1 پرسید:

"گرام زاغها؟ حبشی یا هندی؟"

عرب جواب داد:

"حبشی".

[Browne 1997: 179].

48. تمثال بهرام چوبین در خاطرات مردم منحیث یک قهرمان ملی حفظ گردیده است. در باره سرشت و شهکاریهای بهرام چوبین حتی در زمان ساسانیان کتابی تحت عنوان "بهرام چوبین نمک" یعنی (کتاب در باره بهرام چوبین) بزبان پهلوی نوشته شده بود. میتوان گفت که اثر مذکور منحیث اساس افسانه ها و نوشته های مورخین و محققین فارسی و عربی زبان قرون وسطائی در باره بهرام چوبین واقع گردید.

[Browne 1997: 108; Дьяконов 1961: 20, 316].

49. قهرمان نام اوری مانند بهرام چوبین، که در باره رشادت و قهرمانی هایش افسانه ها گفته شد و شعر ها سروده شد، نمیتوانست با نام زاغ در اجتماعی که زاغ را مظهر نیروی شیطانی و منبع بدبختی و ناخوشنودی میپنداشتند مسمی گردد.

Czegdely 1958: 21 – 43.

50. حسب افسانه ها، نام یکی از نخستین انسانهای روی زمین پسر شیث (شیث علیه الرحمه)، یعنی انوش نواسه حضرت آدم علیه السلام بود.

[ad-Dīnawarī: 3].

خسرو 1 انوشیروان ملقب به انوشک رویان Anushak-Ruban در زبان پهلوی به معنی "روح فنا ناپذیر"، "روح جاودان" استعمال شده است. هکذا پسر عیسوی تبار خسرو 1، (که از خانم عیسوی اش زاده شده بود) ملقب به انوشه زاده بود که به معنی اولاده انوشه گفته میشود. علاوه باید نمود که این نام – نام انوش تیگین Anushtegin Garcha'i قرچه ئی بود. (سالهای حکمرانی 470-490 هجری، مطابق 1097 - 1077 م).

[Browne 1997: 107, 135, 181, 168]. [Буниятов 1986: 223].

51. حسب افسانه های شامان مابانه مردمان ترکی- منگولیائی ؛ انگون (یک نوع وسیله رزمی و در زبان شامانی وسیله باز دارنده ارواح خبیثه است) عبارت از تجسم ارواح مردگان توتومی (گرگ، خرس و اسپ و غیره) و ظهور منشاء آدمی بود.

[Мифы II: 255 – 256].

52. حسب معلومات رشیدالدین، ارواح پسران چهارگانه یولدوزخان همان پرندگان تاوشنژیل یا شاهین ها بودند. اما، ابوالغازی انها را عقاب سفید، شاهین و باشه گفته است.

[Рашид ад-дин 1987: 66],[Кононов 1958: 53].

53. مقبره بورکوت آته (نام زیارت) در قسمت شرقی شهر عشق آباد قرار داشت و در سابق محل عبادت عام و خاص بود.

[Жирмунский 1962: 169 – 170].

54. قارغه- نام قشلاقیست در ناحیه کاگان ولایت بخارا و ناحیه اوزبیکستان ولایت فرغانه. اما "قاره- قارغه" و "قارغه- لی" نام قشلاقهائیست واقع ناحیه نارپای ولایت سمرقند. "اله قارغه" نام قشلاقیست در ناحیه یکه باغ ولایت قشقه دریا. هکذا "قارغه لی" - نام قشلاقیست واقع نواحی گورلنسک و هزاراسپ ولایت خوارزم "قارغه تپه" - نام قشلاقیست در ناحیه ختیرچی ولایت سمرقند و نهایتا "قارغه آوول" - نام قشلاقیست واقع ناحیه بولونغور ولایت سمرقند.

[Кореев 1978: 168; Охунов 1994: 70 – 71].

55. با گذشت زمان انگون این و یا ان قبیله متغیرگردید؛ زیرا، این تغییرات قبل از همه وابسته به تغییر شرائط سیاسی بود. (تغیر ترکیبی و تشکیلاتی محلات، تغیر و تعویض حاکمیتها وغیره). علاوه بر اینها کلمه ترکی قدیم قارغه "زاغ" میتواندست به مفهوم وسیعتری یعنی با دربرگیری کلیه پرندگان سیاه رنگ استعمال گردد.

[ДТС: 426]

[Clouston 1972: 653].

لینک های اضافی (علاوه گی) که بکمک انها میتوان در باره نامهای ذکرشده در متن باب، معلومات افافی بدست آورد.
(البته اینهاشامل بحث کتاب هذا نمیشد.)

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B8%D1%81>

<http://www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=238645>

<http://daneshnameh.roshd.ir/mavara/mavara->

[index.php?page=%D8%AD%D8%B6%D8%B1%D8%AA+%D8%B4%DB%8C%D8%AB+%D8%B9%D9%84%D8%B%8C%D9%87+%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85&SSOReturnPage=Check&Rand=0](http://daneshnameh.roshd.ir/mavara/mavara-index.php?page=%D8%AD%D8%B6%D8%B1%D8%AA+%D8%B4%DB%8C%D8%AB+%D8%B9%D9%84%D8%B%8C%D9%87+%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85&SSOReturnPage=Check&Rand=0)
در باره حضرت شیخ علیه السلام.

http://s155239215.onlinehome.us/turkic/40_Language/Toponymy/Kamoliddin2011SamanidsContentsRu.htm

در باره انوشک روبان

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD>

<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D9%85%D9%86%E2%80%8C%D8%A8%D8%A7%D9%88%D8%B1%DB%8C>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Shamanism>

درباره شامان و شامانیزم

http://www.runivers.ru/doc/isl/element.php?ELEMENT_ID=83433&SECTION_ID=5572&IBLOCK_ID=50

<http://www.cgie.org/ir/fa/publication/entryview/4854>

<http://www.cgie.org/ir/fa/publication/entryview/4853>

<http://vista.ir/article/59633/%D8%B9%D9%84%D8%A7%D8%A1%D8%A7%D9%84%D8%AF%DB%8C%D9%86-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D8%A1-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%87-%D8%A7%D8%A8%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B8%D9%81%D8%B1-%D8%A8%D9%86-%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A8%D9%86-%D8%A7%D9%86%D9%88%D8%B4%D8%AA%DA%AF%DB%8C%D9%86-%D9%82%D8%B1%DA%86%D9%87%E2%80%8C%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D9%8E%D8%AA%D8%B3%D8%B2-%D8%AE%D9%88%D8%A7%D8%B1%D8%B2%D9%85%D8%B4%D8%A7%D9%87>

<http://www.aftabir.com/lifestyle/view/59633/%D8%B9%D9%84%D8%A7%D8%A1%D8%A7%D9%84%D8%AF%DB%8C%D9%86-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D8%A1-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%87-%D8%A7%D8%A8%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B8%D9%81%D8%B1-%D8%A8%D9%86-%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A8%D9%86>

در باره خوارزم شاهیان و انوشکین قرچه نی

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Ktesifon>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Ctesiphon>

<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%DB%8C%D8%B3%D9%81%D9%88%D9%86>

<http://hamshahrionline.ir/details/136131>

http://www.irannaz.com/news_detail_2328.html

<http://www.iranview.com/post/9467>

<http://www.iranatlas.info/sassanid/tisfun.htm>

درباره تسیفون یا کتیسفون

<http://www.morfologija.ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0>

درباره قلعه بایکند

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%8F

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%85%D9%BE%D8%B1%D8%A7%D8%AA%D9%88%D8%B1%DB%8C_%D8%B1%D9%88%D9%85_%D8%B4%D8%B1%D9%82%DB%8C

https://en.wikipedia.org/wiki/Byzantine_Empire

<http://khawaran.com/%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC-%D8%A7%D8%B2-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1/%D8%A7%D9%85%D9%BE%D9%80%D9%80%D9%80%D8%B1%D8%A7%D8%B7%D9%80%D9%80%D9%88%D8%B1%DB%8C-%D8%A8%DB%8C%D9%80%D9%80%D9%80%D8%B2%D8%A7%D9%86%D8%B3-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D9%80%D9%80%D9%80%D8%AF%D9%86-%D8%A2%D9%86.html>

<http://parsiandej.ir/%D8%A7%D9%85%D9%BE%D8%B1%D8%A7%D8%AA%D9%88%D8%B1%DB%8C-%D8%B1%D9%88%D9%85-%D8%B4%D8%B1%D9%82%DB%8C-%D8%A8%DB%8C%D8%B2%D8%A7%D9%86%D8%B3/>

<http://daneshnameh.roshd.ir/mavara/mavara-index.php?page=%D8%A7%D9%85%D9%BE%D8%B1%D8%A7%D8%AA%D9%88%D8%B1%DB%8C+%D8%A8%DB%8C%D8%B2%D8%A7%D9%86%D8%B3&SSOReturnPage=Check&Rand=0>

<http://tarikh1.com/byzantine-empire/>

درباره امپراطوری بیزانس (بیزانتیه)

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AF%D8%B3%D8%B1%D9%88_%D9%BE%D8%B1%D9%88%DB%8C%D8%B2

https://en.wikipedia.org/wiki/Khosrow_II

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BE%D1%81%D1%80%D0%BE%D0%B2_II_%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B2%D0%B8%D0%B7

http://www.irannaz.com/news_detail_7935.html

درباره خسرو پرویز

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A2%D8%AA%D8%B4%DA%A9%D8%AF%D9%87_%D9%86%D9%88%D8%A8%D9%87%D8%A7%D8%B1

https://en.wikipedia.org/wiki/Nava_Vihara

<http://www.pezhvakeiran.com/maghaleh-21609.html>

http://www.kabulnath.de/Salae_Charom/Shoumare_72/gholamSakhi.html

http://www.afghanpedia.com/projects/libraries/pdfs/get_pdf.jsp?book_id=98bqgeyi.pdf

<http://eslamshenasi.net/?tag=%D8%A8%D9%88%D8%AF%DB%8C%D8%B3%D9%85-%D9%88-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%8C-%D8%A8%D9%88%D8%AF%DB%8C%D8%B3%D9%85%D8%8C-%D8%A8%D9%88%D8%AF%D8%A7%D8%8C-%D8%A8%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%8C-%D8%A8>

درباره معبد نوبهار بلخ

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AE%D8%A7%D9%82%D8%A7%D9%86%D8%A7%D8%AA_%D8%AA%D8%B1%DA%A9

<http://tamaddonha.ir/tag/%D8%AE%D8%A7%D9%82%D8%A7%D9%86%D8%A7%D8%AA-%D8%AA%D8%B1%DA%A9/>

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AE%D8%A7%D9%82%D8%A7%D9%86%D8%A7%D8%AA_%D8%BA%D8%B1%D8%A8%DB%8C_%D8%AA%D8%B1%DA%A9

https://en.wikipedia.org/wiki/Western_Turkic_Khaganate

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D1%82%D1%8E%D1%80%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82

درباره خاقانات ترک

https://fa.wikipedia.org/wiki/%DA%A9%D8%A7%D9%88%D9%88%D8%B3_%D9%BE%D8%B3%D8%B1%DA%A9%DB%8C%E2%80%8C%D9%82%D8%A8%D8%A7%D8%AF

https://en.wikipedia.org/wiki/Kay_K%C4%81vus

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%B9-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D1%83%D1%81_\(%D0%BC%D0%B8%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%B9-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D1%83%D1%81_(%D0%BC%D0%B8%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F))

http://www.tebyan-zn.ir/News-Article/famous_man/historical_great_man/2011/7/30/35587.html

<http://www.iranboom.ir/hakime-tos/shahnameh/6271-1391-04-27-10-43-23.html>

<http://www.abchor.blogfa.com/post-62.aspx>

درباره شاه کیکاوس

<https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D1%8B%D0%B9>

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/254917/%D0%A2%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D1%8B%D0%B9>

<http://hearthzone.ru/totemnyiy-shaman/>

https://en.wikipedia.org/wiki/Totem_pole

http://andishegah.ir/showthread.php?tid=232&my_post_key=fc28613f19cc364f346e089ad3ea4c90&language=englishgb

<http://milad4yourpc.mihanblog.com/post/1035>

<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.451648598334603.1073741939.189390307893768&type=3>

درباره توتیمیزم

<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AC%D8%A7%DB%8C%E2%80%8C%D9%86%D8%A7%D9%85%E2%80%8C%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Toponymy>

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

درباره توپونومی یا جای شناسی

[https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%88%DB%8C%D8%B4%D8%AA%D8%A7%D8%B3%D9%BE_\(%D9%87%D8%AE%D8%A7%D9%85%D9%86%D8%B4%DB%8C\)](https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%88%DB%8C%D8%B4%D8%AA%D8%A7%D8%B3%D9%BE_(%D9%87%D8%AE%D8%A7%D9%85%D9%86%D8%B4%DB%8C))

[https://en.wikipedia.org/wiki/Hystaspes_\(father_of_Darius_I\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hystaspes_(father_of_Darius_I))

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%86%D8%B8%D8%B1%DB%8C%D9%87_%DB%8C%DA%A9%D8%B3%D8%A7%D9%86_%D8%A8%D9%88%D8%AF%D9%86_%D9%88%DB%8C%D8%B4%D8%AA%D8%A7%D8%B3%D9%BE_%D9%87%D8%AE%D8%A7%D9%85%D9%86%D8%B4%DB%8C_%D9%88_%D9%88%DB%8C%D8%B4%D8%AA%D8%A7%D8%B3%D9%BE_%DA%A9%DB%8C%D8%A7%D9%86%DB%8C

<https://fa.wiktionary.org/wiki/%D9%88%DB%8C%D8%B4%D8%AA%D8%A7%D8%B3%D9%BE>

<http://www.pezhvakeiran.com/maghaleh-43356.html>

درباره ویشناسپ